



Kitap Tanıtımı / Book Review

İbn Sînâ Felsefesinde Metafizik Bilginin İmkânı Sorunu

Ömer Türker, İstanbul: İSAM Yayınları, 2010, 272 s. ISBN: 978-605-5586-28-7

KAMURAN GÖKDAĞ

Arş. Gör. | Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü | 47100,
Yenişehir, Mardin, Türkiye | kamurangokdag@yahoo.com

Ömer Türker, *İbn Sînâ Felsefesinde Metafizik Bilginin İmkânı Sorunu* isimli eseriyle varlık hakkında küllî bir bilgiye ulaşmak ve bu bilgiyi bir bilim olarak inşa edebilmek anlamında metafizik bilginin mümkün olup olmadığı sorusuyla yola koyulur. Bu sorunun tahlilinde Türker'in, çalışmasının bağlamını belirleyecek

şekilde gündeme getirdiği diğer bir soru ise, metafizik bilginin imkânı kabul edildiğinde, insan yapısı ve idrak güçlerinin böyle bir bilgiyi elde etme konusunda yetkin olup olmadığıdır. Kitabın ilk bölümünde bu ikinci sorunun cevabını belirginleştirmeye çalışan Türker, “idrak”, “tecrit” ve “feyiz”, “husul”, “zihnî varlık” ve “mukârenet” başlıkları altında başta *Kitâbü’ş-şîfâ* ve *el-İşârât* olmak üzere İbn Sînâ'nın diğer eserlerinde konuyla ilgili pasajlarına başvurarak “bilginin mahiyetini” tartışmaktadır. Bununla



birlikte yukarıda söz konusu edilen kavramların içeriklerinin sarih bir tespiti ve kitabın diğer bölümlerinde anlatılan meselelerin isnad edilecekleri zemini oluşturmak için İbn Sînâ'nın varlık görüşünün kısa bir özetini verme ihtiyacında olan Türker, kitabın genel muhtevasının anlaşılabilmesi yolunda oluşabilecek bu eksikliği giderme amacına matuf olarak birinci bölümün giriş kısmında bu özeti sunmaktadır.

İbn Sînâ'nın idrak teorisini; aynı zamanda idrakin “duyumsama”, “tahayyül”, “tevehhüm” ve “taakkul” aşamalarına tekabül eden bu kavramlar bağlamında tartışan yazar, bu aşamaların birbirleriyle ilişkileri ve bilgiye veri oluşturmaları bakımından derecelerini irdelemektedir. Buna göre duyumsama, tahayyül ve tevehhüm kuvvelerinin ortak noktası tikellerle mukayyet olmasıdır. İbn Sînâ'nın “duyulurun makul hale gelmesi işlemi” olarak tanımladığı taakkul ise tikellik kaydıyla mukayyet olmayan ve *nefs*in idraki olarak belirginleşmektedir. Türker, İbn Sînâ'nın idrak teorisindeki belirsizlikleri ise “intiza” (tecrit), “taşma” (feyiz), “akıl” ve “mücerret” kavramlarının birbirleriyle ilişkileri bağlamında değerlendirmektedir. Burada yazarın temel sorusu, İbn Sînâ'nın *Kitâbü'ş-Şifâ - İkinci Analitikler*'de soyutlamayı öne çıkaran açıklamalarının işaretleri ile makullerin *nefs*te soyutlamayla mı yoksa *el-İşârât*'ta feyzi öne çıkaran açıklamaların işaretleriyle makullerin faal akıldan gelen feyizle mi oluştuğudur.

Bilindiği üzere, makullerin elde edilmesinin feyizle mi olduğu yoksa soyutlamayla mı olduğu hususu öteden beri İbn Sînâ yorumcuları ve araştırmacıları arasında tartışılan bir sorundur. Öyle ki bu sorun araştırmacıların farklı sonuçlara ulaşmasına sebep olmuştur. Söz konusu bu sorunu çözmeye teşebbüsünde Türker, iki metafizik ilkeyi hatırlatmaktadır. Buna göre birinci ilke, kuvve halinde bulunan bir şey kendi başına fiil haline gelemez ve onun kendisi dışında bir fail tarafından bilfiil yapılması gerekir. İkinci metafizik ilke ise, faal akıldan herhangi bir şeye feyiz gelebilmesi için o şeyin feyzi kabule hazır hale gelmesi gerekir. Yazarın burada belirginleştirmeye çalıştığı husus, İbn Sînâ'nın idrak teorisinin bütün unsurlarıyla ilişkili olan “hazır olma”nın ne anlama geldiğidir. Bununla ilgili olarak yazar, iç duyular (mütehayyile, müfekkire ve vehim) ile *nefs* arasındaki ilişkiyi İbn Sînâ'nın *nefs*-beden ilişkisi konusundaki açıklamalarını dikkate alan bir okuma



gerçekleştirmektedir. Böylece söz konusu ilişkilerin izini İbn Sînâ'nın farklı eserlerinde süren yazar, onun idrak teorisinin ana unsurlarının serimlenmesinde bir değişiklik olup olmadığını takip etmektedir. İbn Sînâ'nın idrak teorisinin ana unsurlarında herhangi bir değişme olmadığı kanaatine varan yazar, bu sorunu, İbn Sînâ'nın tikel anlamı idrakten başka vehme yüklediği “birleştirme”, “ayırma” ve “farklılık oluşturma” işlevi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ancak vehim bu işlevi bazen kendiliğinden bazen ise aklın tesiriyle yapar ki Türker'e göre İbn Sînâ araştırmacılarının farklı sonuçlara varmış olmaları vehmin bu çift yönlü işlevinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla *nefsin* bu işlevine tam olarak taakkul ve tevehhüm denilemeyeceğini, ancak aklın tesiriyle vehmin gerçekleştirdiği bu işlemin “soyutlama” olarak adlandırılabilceğini belirtir. Türker bu aşamada bir adım daha ilerleyerek aklın vehme bu etkisinin *nefse* tümelliği vermediğini, ancak *nefsi* faal akıldan makulleri almaya hazır hale getirdiğini belirterek “*nefsin* feyze hazır hale gelmesi” ifadesinin içeriğini belirginleştirir. Böylece Türker'e göre soyutlama iç duyuların bir kısmının kendiliğinden bir kısmının ise aklın tesiriyle yaptığı işlemin adı olup, feyzin mukabili olan bir açıklama yolunu ifade etmemekte, aksine, *nefsin* bilgilenme sürecinde her ikisinin de gerekli iki ayrı yönünü ifade etmektedir.

Nefsin feyze hazır hâle gelmesinin ne anlama geldiğini bu şekilde açıklığa kavuşturduktan sonra yazar, faal akıldan *nefse* feyz olan şeyin (makul) *nefsteki* durumun keyfiyetini tahlil eder. Yazarın bu tahlilden amaçladığı şey ise İbn Sînâ'nın idrak teorisinden “bilgi teorisine” geçişi sağlamaktır. Aristoteles'in “ilim ancak tümelin bilgisiyse olur” ilkesinin işaret ettiği anlamın İbn Sînâ sisteminde nasıl serimlendiği hususu yazarın burada açıklığa kavuşturmak istediği şeydir. İbn Sînâ'nın bu konudaki açıklamalarını Fahreddin er-Râzi'nin tartışmaları ile Nasîruddin Tûsî ve Kutbüddin er-Râzi'nin ona verdikleri cevaplar bağlamında ele aldıktan sonra Türker, *Kitâbü's-şîfâ*, *el-İşârât* ve *el-Mebde' ve'l-meâd*'da meselenin farklı boyutlarıyla serimlendiğini gösterir ve bu farklılıkların İbn Sînâ sisteminin ana unsurlarıyla tutarlılığını test eder. Burada tartışmanın ana odağını, aklın kuvveden fiile nasıl geçtiği ve İbn Sînâ eserlerinde bu geçiş sürecinin şıklarından biri olan akıl-makul ittihadı oluşturmaktadır. Zira İbn Sînâ sisteminde “bilgi” adını almaya layık olan şey, *nefsin* makulleri idrak etmesiyle, makullerin *nefste* husul



etmesiyle meydana gelen şeydir. Türker'in konseptinde bu sürecin üzerine inşa edildiği zemin ise *nefsin* aklılığı düşüncesidir. Yaptığı analizler neticesinde İbn Sînâ'nın, *Kitâbü's-Şifâ - en-Nefs, el-Hikmetü'l-Maşrakiyye* ve *el-İşârât* adlı eserlerinde ittihadı reddettiği kanaatine varan yazar, ancak buna rağmen İbn Sînâ'nın *el-Mebde' ve'l-Meâd* ile *Kitâbü's-Şifâ - el-Îlâhiyât* kitaplarında ittihad fikrini vurgulaması yazara göre, sorunu hala devam ettirmektedir. Bu sorunu analiz etme çabasında olan Türker, İbn Sînâ'nın kullandığı "zihnî varlık" ve "mukarenet" kavramlarına başvurur. Buna göre akli idrak makul bir mahiyetin *nefs*te husulü ise bu durum zorunlu olarak zihnî varlığı ifade eder. Bu ise zorunlu olarak tartışmanın diğer kanadı olarak haricî varlığın mahiyetini ve bu mahiyetin bulunduğu mahalle göre farklı durumlara kaynaklık edip etmediğini gündeme getirir. Türker'e göre, bu konunun açıklığa kavuşturulabilmesi için İbn Sînâ'nın "zâtı gereği makul" ile "bir soyutlama sayesinde makul" arasında yaptığı ayırımla devam etmek gerekir.

Türker, ikinci bölümde "*Nefs*in Birliğini"; "yetkinlik", "basitlik ve/veya teklilik", "bölünmüşlük ve/veya çokluk", "yetkinleşme ve/veya soyutlanmaya vasat olarak *nefs*-beden birlikteliği" ile "tam soyutlama veya tümel bilginin engeli olarak *nefs*-beden birlikteliği" başlıkları altında analiz eder. Bu bölümde yazarın öncelikle ilgili olduğu şey *nefs*in yetkinliğinin nasıl olduğudur. Türker'in burada dikkat çektiği husus, yetkinleşmenin hem bedenle hem de bedene rağmen olması durumudur. Çünkü *nefs*in cisimsel güçleri olan iç ve dış duyarlar *nefs*in yetkinleşmesine yardım ederken, tam yetkinleşme konusunda ise ona engel teşkil etmektedirler. Yazara göre bu bölünmüşlük İbn Sînâ sisteminde birçok şeyi belirsiz kılmaktadır. İbn Sînâ'ya göre *nefs*in yetkinliğinin onun bütün varlığın bilgisine sahip olması olduğunu belirten yazar, buradaki anlamıyla yetkinliğin "gâye", "bilgi", "fiil", "haz" ve "iyilik" ile aynı anlamda olduğunu vurgulamaktadır. Türker'in burada işaret ettiği önemli hususlardan bir diğeri ise, İbn Sina da dâhil olmak üzere genel olarak meşşâî felsefenin *nefs*in bir yönüyle metafizik (ayrıklar) ile diğer yönüyle de fizik (beden) ile ilişkili konumu nedeniyle aklın cisme tesirini ve cismin aklın istidadına hazırlık oluşturmasını açıklayacak bir kavramsal şema geliştirememiş olmalarıdır. Türker'e göre bu durum ayırık akıllar ile cisimler arasındaki ilişkiyi belirsizleştirdiği gibi bu ilişkiyi açıklama teşebbüsünde kullanılan birçok kelimeyi de mecazlaştırmaktadır.



Yazara göre bu belirsizliği gidermenin en uygun yolu ise “mutlak basitlik” ile “bileşiklik” arasındaki karşıtlığı ortaya koymaktan geçer. Basitlik konusunda mutlak basit olarak anılmayı hak edenin sadece tanrı olduğunu, akılların ise cisimsel şeylerde olduğu gibi olmayan ancak varlık ve mahiyetten oluşmak anlamında bir tür bileşikliği ifade ettikleri kanaatine varan yazar *nefsin* ise bu iki grupta da değerlendirilemeyeceğini belirtir. Türker, *nefsin* basit olmadığını dolayısıyla bölünmüş olduğunu iki bakımdan göstermeye çalışır. Türker’in sunduğu konseptte bu bölünmüşlüğü üzerine inşa edildiği kavram ise “istihâl”dir (dönüşüm). Birinci yönden bölünmüşlük *nefsin* kendisiyle ilgili bölünmüşlüktür ve bu *nefsin* bilkuvve oluşuyla ifade edilir. *Nefs*in bu yönde yetkinleşmesi onun nazari yönünün yetkinleşmesidir. İkinci yönden bölünmüşlük ise *nefsin* beden ile olan ilişkisi dolayısıyladır. *Nefs*in bu yönden yetkinleşmesi ise amelî yönden yetkinleşmesidir. Her iki bakımdan yetkinleşmek ise *nefsin* gayesini belirlediği gibi soyutlanmasının derecesini de ifade eder. Türker tam soyutlanma ile ilgili analizini de bu bölünmüşlük üzerine inşa ederek, *nefs* için tam soyutlanmanın mümkün olmadığı kanaatine varır. Tam soyutlanma ise âkıl-makul-akıl birliği ile mümkün olur. *Nefs*in bu soyutlanmaya ulaşması ise ancak bedenden ayrılması şartıyla olur. Bu şart ise Türker’i “burhanîlik” ve “kesinlik” ilkesinin, *nefsin* ancak bedenden ayrıldıktan sonra âkıl-makul-akıl birliğini sağlayabileceği düşüncesiyle çelişip çelişmediği sorusuna taşır.

Böylece metafizik bilginin imkânı konusunda son adımı atan yazar üçüncü bölümde “kesinlik” ve “burhanîlik” ilkesini; “tikelden tümele veya özelden genele geçiş”, “zorunlu bilgiler”, “zorunlu bilgiden kazanılmış bilgilere geçişin temel ilkeleri”, “parçadan bütüne ve özelden genele geçişin temel aracı: illiyet ilkesi”, “zorunludan kazanılmışa geçişin ilk adımı: sorular”, “zorunludan kazanılmışa geçişin ikinci adımı: uygun öncül seçimi”, “zorunludan kazanılmışa geçişin üçüncü ve son adımı: burhanî kıyas” ve “illetten bilme ile illetlerle bilme arasındaki fark” başlıkları altında tahlil eder.

Bilginin tümelliği konusunda İbn Sînâ’nın farklı eserlerinde sorunu farklı varetmesinin oluşturduğu tutarsızlık ve hatta kimi zaman çelişkilerin ancak onun eserlerinin bütünlüklü bir okuma projesi sonucunda anlaşılabilirliğini vurgulayan



yazar, bilginin imkânı konusunda nirengi noktası olarak İbn Sînâ'nın "havada asılı adam" temsilinin işaret ettiği anlam olan "ben bilinci"ni alır. Zira Türker'e göre insan *nefsi* başlangıçta var olduğuna dair bilincin dışında bütün tasavvur ve tasdiklerden yoksundur. Yazarın bu sürecin serimlenmesinde takip ettiği merkezi kavram "vehim"dir ve vehmin idraki işlemeden sonra *nefsin* "feyze hazır olma" halidir. Bu iki kavramın işaret ettiği anlamın hazır hale gelmesiyle *nefs* ilk önermelerini oluşturma imkânını sağlar. Genel olarak bilgi süreci "kuvveden fiile geçiş" olarak tanımlandığında yukarıdaki unsurlar *nefsin* kuvveden fiile geçişinin ilk aşaması ya da hareket ettiricisi olarak düşünülebilir. Türker'in burada dikkat çektiği diğer bir önemli husus ise, daha önce metafizik bilginin imkânı sürecinin başlangıç noktası olarak kabul ettiği "ben bilinci" ya da "ben idraki"nde, "varlık", "şey" ve "bir" gibi bedihî kavramları zımnen içerilmiş olmasıdır. Duyu verilerinin de yardımıyla *nefs*, kendi varlığına ilişkin kavrayışını kavram ve önermelere dönüştürdüğü gibi, mesela varlık kavramıyla bağlantılı olarak da "zorunluluk", "imkân" ve "imkânsızlık" gibi kavramlara ulaşır. İşte Türker'e göre bu kavramlar metafiziğin temelini oluşturur. Duyuların yardımıyla meydana gelen, aklın salt kendisinden kaynaklanan ve aklın kendisinde gârizî olarak bulunan bir şeyden yardım alarak ulaştığı zorunlular ise İbn Sînâ sisteminde burhanî bilginin temelini oluşturur. Bir sonraki aşamada yazarın serimlemeye çalıştığı konu, bu zorunlu öncül ve ilkelerden kesin kazanılmış bilgilere intikal sürecinin nasıl olduğudur. Türker bu intikal sürecini dört ilke üzerinden vazedir. Bunlardan birincisi, verili olarak kabul edilen dildir. İkincisi, bilgiye konu olan şey zorunlu olarak veya çoğunlukla gerçekleşmelidir. Türker, temelde zorunlu ve mümkün arasındaki bir ayırma dayalı olan bu ilkenin açıklanmasında dikkatini "çoğunlukla" kavramı üzerinde toplamaktadır. Ona göre çoğunlukla olan şeyler "mümkün" şeylerdir. Mümkün şeylerin ise İbn Sînâ sisteminde "varlık" ve "imkân" olmak üzere iki bakımdan incelendiğini ifade eden yazar, varlık bakımından incelenen mümkünün "çoğunlukla" kaydıyla burhan oluşturabileceğini ancak imkân bakımından incelenen mümkün için böyle bir kaydın varlığını gerekmeksizin burhan oluşturulabileceğini belirtmektedir. Zira birinci durum, "bir şeyin ancak çoğunlukla gerçekleşmesi durumunda çoğunlukla gerçekleşmemesi durumuna üstün hale gelir"



öncülüne dayalı olarak burhana konu olurken ikinci durum bir şeyin varlığının ya da yokluğunun zorunlu olmadığı öncülüne dayalı olarak burhana konu olmaktadır. Üçüncü ilke, şey hakkındaki bilgi kategorilerde açıklanan genellik-özelik sıralamasına uyumlu olmalıdır. Buna göre bir şeyin burhanî bilgi ifade edebilmesi için o şey hakkındaki yüklemelerin varlıktaki düzene uygun olması gerekir. Dördüncüsü ise, bir şey ancak illetleriyle bilinirse gerçekte bilinmiş olur.

Türker'in bunlardan özellikle öne çıkardığı ilke ise "illiyet ilkesi"dir. Bu ilke ise dört illet üzerine kuruludur: fail, madde, suret ve gaye. Her bir illetin gereklerini etraflıca tartışan yazar, ayrıca illetlerin birbirleriyle ilişkisini de tahlil eder. İbn Sînâ düşüncesinde bu illetler arasında ön plana çıkanın *gaye illeti* olduğunu vurgulayan yazar, bu dört illet ilkesinin burhan teorisinin özünü oluşturduğunu düşünmektedir. Türker daha sonra burhan teorisinin dayandığı öncüllerin keyfiyetini tartışmaktadır. Burada yazar genel olarak burhan teorisinin dayanacağı öncüllerin özelliklerini; araştırılan şey hakkında sürekli kesinliğe ulaştıracak şekilde belirlendiğini ifade etmekle birlikte öncüllerin farklılıklarını da tartışmaktadır. Yazar öncüllerin bu farklı özelliklerine bağlı olarak ise burhanî kıyas teorisini, "varlık burhanı" ve "illet burhanı" olmak üzere iki kısımda ele alır. Son olarak Türker, illetten bilme ile illetlerden bilme arasındaki farkı ortaya koyarak, *nefsin* ancak bedenden ayrıldıktan sonra âkıl-makul-akıl birliği haline geleceği düşüncesinin metafiziğin burhanîlik iddiasıyla çelişip çelişmeyeceği sorusunun cevabını belirginleştirmektedir. Eserin en önemli noktasını temsil eden bu hususun açıklanmasında yazar dikkatini "metafizik illet" ya da tümdengelim, "illetler" ya da tümevarım, "tam soyutlanma", "nazar" ve "müşâhede" kavramlarında yoğunlaştırır. Türker'in konseptinde bu kavramlar içinde en önemli olanı ise müşâhede kavramı olarak belirginleşmektedir. İbn Sînâ'nın farklı metinlerinde müşâhedeye işaret eden pasajlarına atıflarda bulunan yazar onun bağlamı ile Sadrettin Konevî'nin bağlamı arasındaki benzerlik ve farklılıkları tahlil ederek konuyu belirginleştirme yolunu tercih etmektedir. Buna göre nazar yönteminin sınırlılığı ve tam soyutlanmanın gerçekleşebilmesi için nazar yönteminin bu sınırlılıklarından kurtulmakla olabileceği konusunda her iki düşünür paralel görüşlere sahip oldukları halde Konevî'de müşâhede, bilgiye ulaştıran bir yöntemin adı iken İbn Sînâ'da nefsin



bedenden soyutlanmasından sonra gerçekleşen bilme durumunun adıdır. Böylece Türker, metafizik bilginin imkânının, müşâhede ve nazârî hikmet yani burhanın bir arada olması ya da bir araya gelmesiyle olabileceği sonucuna varmaktadır.

Sonuç olarak, gerek Batı'da gerek Türkiye'de ve gerekse Arapça literatürde İslam filozofları arasından hakkında en fazla araştırma yapılan filozof hiç kuşkusuz İbn Sînâ'dır. Ancak İbn Sînâ düşüncesine ilişkin gerek Batı'da gerekse Doğu'da nitelikli bir ilginin meydana getirdiği literatür maalesef yeterli değildir. Bütün bunlardan sonra Ömer Türker'in *İbn Sînâ Felsefesinde Metafizik Bilginin İmkân Sorunu* isimli eseri, bazen İbn Sînâ'nın düzensizliğinden bazen konunun çetrefilliğinden ve bazen de yazarın ayrıntılı tahlillerinden dolayı, okurken sabırlı olmayı telkin etse de yukarıda bahsedilen nitelikli ilgi ve literatür içinde yerini almayı hakkettiği gibi bu alana ilişkin önemli bir eksikliği de giderecektir. Aynı zamanda, İbn Sînâ'nın *Şîfâ* külliyyatının mütercimlerinden olan Türker'in kaleminden çıkan ve İbn Sînâ metinlerine vukufiyeti belirgin olan eser, İbn Sînâ düşüncesinin bütünlüklü bir okuma projesini sunması bakımından da dikkat çekicidir.

